

УДК 323.2(477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-2-1>

Концептуалізація ідеї соборності в незалежній Україні: гене́за смислотворення

Анотація. У статті автор аналізує розвиток ідеї соборності України, суперечливість та неоднорідність в інтерпретаційних та нормативних підходах, які були явно або латентно спрямовані на формування ціннісних орієнтирів української нації, починаючи від 1991 р. і до 2014 р., коли відбулася Революція гідності. Виявлено, що означений період характеризувався невпинним пошуком та продукуванням нових смислів, які мали контрадикторну природу – з одного боку, були спрямовані на реабілітацію національної історії, а з іншого – слугували маніпулятивним інструментом для формування громадської думки і справляли здебільшого дезінтегруючий вплив на українське суспільство. Особлива увага приділена питанню висвітлення ідеї соборності у нормативно-правових актах, зокрема тих, що регулювали питання реабілітації національної

Оксана Зорич,
кандидат політичних наук,
Інститут політичних і
етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України

Oksana Zorych,
Candidate of Political
Sciences,
Kuras Institute of Political and
Ethnic
Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: 0000-0001-8640-9760
e-mail: zorich@ukr.net

історії та відновлення у публічному полі країни дискурсу про День Соборності України як події, що безпосередньо символізувала прагнення українського народу до утвердження єдиної, суверенної, незалежної держави. У статті розкрито також модифікації концепції соборності у контексті ідейних засад роботи низки громадських організацій на загальнонаціональному та місцевому рівнях.

Установлено, що саме період 1991–2014 рр. був засадничим для продукування нових смислів та орієнтирів у націєтворенні, які ідейно підготували ґрунт для подій 2014 р., Євромайдану та Революції гідності, а також окупації Криму та частини Донбасу, що знаменували собою новий етап випробування на стійкість української нації, зокрема, її єдності не тільки у знаково-символічному вимірі, але і у практичній площині прямого військового зіткнення, коли контекст попередніх світоглядних суперечностей було знято заради збереження політичної єдності української нації, що зазнала прямої зовнішньої атаки з боку Російської Федерації.

Виявлено, що спекулятивні дискусії, дискримінаційна риторика довкола концепції єдності української політичної нації з плином часу трансформувалися у політичну технологію підриву соборності України, зокрема, на рівні популяризації ідеї „несумісності” та „взаємовиключності” Заходу і Сходу України, їх економічних, культурних, зовнішньополітичних орієнтирів. Політичні маніпуляції, помножені на істотні фінансові та організаційні ресурси, призвели до зародження і посилення регіональних політичних режимів, актуалізації дезінтеграційних сепаратистських політичних проєктів.

Ключові слова: соборність, консолідація, громадянська злагода.

Conceptualization of the idea of unity in independent Ukraine: genesis of meaning

Abstract. In the article, the author analyzes the development of the idea of the unity of Ukraine, contradictions and heterogeneity in interpretive and normative approaches, which were explicitly or latently aimed at forming the value orientations of the Ukrainian nation, starting from 1991 until 2014, when the Revolution of Dignity took place. It was revealed that the specified period was characterized by the relentless search and production of new meanings, which had a contradictory nature, on the one hand, they were aimed at the rehabilitation of national history, and on the other hand, they served as a manipulative tool for the formation of public opinion and had a disintegrating effect on Ukrainian society. Special attention was paid to the issue of highlighting the idea of unity in normative and legal acts, in particular those that regulated the rehabilitation of national history and the restoration in the public field of the country of the discourse on the Day of Unity of Ukraine as an event that directly symbolized the aspirations of the Ukrainian people for the establishment of a sovereign and independent state. The article also reveals modifications of the concept of unity in the context of the ideological foundations of the work of a number of public organizations at the national and local levels.

It was revealed that the period 1991–2014 was fundamental for the production of new meanings and orientations in nation-building, which ideologically prepared the ground for the events of 2014, the Euromaidan and the Revolution of Dignity, as well as the annexation of Crimea and the occupation of part of Donbas, which marked a new stage a test of the stability of the Ukrainian nation, in particular its unity not only in the symbolic dimension, but also in the practical plane of a direct military conflict, when the context of previous worldview contradictions was removed for the sake of preserving the political unity of the Ukrainian nation, which was subjected to a direct external attack from Russian Federation.

It was stressed that speculative discussions, discriminatory rhetoric surrounding the concept of the unity of the Ukrainian political nation over time transformed into a political technology of undermining the unity of Ukraine, in particular at the level of popularizing the idea of „incompatibility” and „mutual exclusivity” of the West and East of Ukraine, their economic, cultural, and foreign policy orientations. Political manipulations, multiplied by significant financial and organizational resources, led to the emergence and strengthening of regional political regimes, the actualization of disintegrating separatist political projects.

Key words: unity, consolidation, civil consensus.

Постановка проблеми. З-поміж низки націєтворчих ідей соборність безперечно належить до однієї із найбільш давніх і разом із тим важливих тем українського державотворення. Так, новочасний етап відродження незалежності Української держави на початку 1990-х рр. супроводжувався численними дискусіями довкола смислового наповнення концепції соборності, що зводилося до питання: як можлива єдність української політичної нації у всьому багатоманітті її етнічних, мовних, релігійних, культурних та інших вимірів? Під титулом „соборність” від початку 1990-х рр. дебатовався широкий спектр проблем, що був масштабним та багатограним – від консолідації довкола ідеї всебічного відродження української нації у суверенній та

незалежній країні, утвердження національної ідентичності до цілком конкретних тем, як, наприклад, курс на євроатлантичну інтеграцію, мовне питання, статус етнічних меншин, створення єдиної помісної православної церкви, розвиток громадянського суспільства тощо. У цьому контексті на початку 1990-х рр. соборність у публічному дискурсі була актуалізована як „парасольковий” термін, який об’єднував ключові аспекти життєдіяльності української нації – мову, віру, геополітичний вибір тощо.

Вивчення теми соборності пов’язано із важливими науковими і практичними завданнями. З одного боку, ретроспектива варіацій смислового наповнення та проєктів утілення соборної України дає можливість краще зрозуміти здобутки і втрати української нації на шляху до розбудови незалежної та суверенної держави, з іншого боку, аналітичний та компаративний зріз комплексу уявлень про соборну Україну має важливе значення у контексті практичного застосування принципів соборності у майбутній післявоєнній відбудові України. Аналіз різних форм та можливостей інтерпретацій поняття „соборність” у нормативно-правових актах уможливорює також їх узагальнення та внесення пропозицій щодо удосконалення державної політики національної єдності.

Аналіз наукових досліджень проблеми. Зважаючи на те, що сам термін „соборність” набув значного поширення та особливого змісту на початку ХХ століття, під час інтенсифікації національно-визвольного руху за незалежність та самостійність Української держави та, зокрема, проголошення Акта злуки ЗУНР та УНР 22 січня 1919 р., велика кількість наукових досліджень присвячена саме цьому періоду в національній історії. У численних роботах висвітлюється ретроспектива подій початку ХХ століття, аналізуються перші гасла самостійності та незалежності України, діяльність Української повстанської армії, реконструюється національно-державницький напрям суспільно-політичної думки в Україні. Так, І. Гошуляк [1] на основі архівних матеріалів здійснив аналіз діяльності державних органів влади, політичних партій, громадських організацій у період Центральної Ради, Гетьманату і Директорії, а також процесу об’єднання УНР і ЗУНР у соборну Українську Народну Республіку. Дослідження проблеми соборності української нації в період Революції 1914–1923 рр. представлено у роботі В. Великочого [2], у якій проблема соборності розглядається крізь призму нової парадигми Української революції перших десятиліть ХХ століття як окремого явища національного характеру та водночас процесу, який формував її „обличчя” як складової Великої Східноєвропейської революції. Аналіз діяльності політичних партій революційної доби та їх ролі в утвердженні соборності Української держави репрезентована також у низці публікацій І. Кураса [3] та В. Солдатенка [4]. Ретро- та інтроспекція у буремне ХХ століття представлена у змістовній праці Ю. Шаповала [5], у якій цей період карколомної української історії висвітлено на рівні деталізації та опису ліній долі непересічних особистостей, які упродовж ХХ століття були долучені до процесу боротьби за світоглядну та політичну єдність українського народу на тернистому шляху до незалежності.

Соборність України як концепт новітньої історіографії аналізується у роботі Я. Калакури [6], який розглядав соборність як наступність та безперервність етногенезу українського народу, його визвольних змагань за національну державність, формування цілісності етнічних земель, нерозривності національної культури й духовності, цивілізаційних устремлінь української нації, а також її європейського вибору. Генезу формування соборницької ідеї, так і реальну спробу її втілення в умовах завершення Першої світової війни, переформатування політичної мапи Центральної та Східної Європи репрезентував у своїй роботі В. Верстюк [7].

Організаційно-правовий та політичний аспекти утвердження соборності у період новочасної незалежності України висвітлено у роботах Ю. Левенця [8], О. Майбороди [9], М. Кармазіної [10], І. Рафальського [11], Л. Нагорної [12]. У працях вищезгаданих авторів соборність як чинник українського державотворення розглядається у тісному зв'язку із категоріями національної ідеї, незалежності, ідентичності, патріотизму, зокрема, акцентовано увагу на численних викликах національно-державного становлення України в умовах суспільної, політичної, економічної невизначеності початку 1990-х рр. Так, зокрема, Ю. Левенець, аналізуючи образи політичного простору національного буття в українській політиці, визначав соборність як метафізичну модель української геополітичної думки та простежив еволюцію від концепції етноісторичної єдності народу до ідеї територіального патріотизму нації [8].

Теоретичні та практичні проблеми становлення державності соціального і правового характеру в Україні в контексті світового модернізаційного процесу представлено у роботах О. Рудакевича [13] та Ф. Шульженко [14]. Дилема „національне відродження чи націєтворення?” концептуалізована у роботі Г. Касьянова [15], який обстоював думку, що у процесі формування нації утворюється певна „матриця”, логічна схема, яка періодично під дією різних чинників і на різних історичних етапах самовідтворюється в іншому якісному вимірі, щоразу в коротший історичний термін. Елемент безперервності, регенеративності у цьому процесі забезпечується наявністю інтелігенції, яка була й залишається ключовим соціально-культурним елементом цієї черги „відроджень”.

Глобальний геополітичний контекст історії України, виведений за межі традиційної русоцентристської схеми, перебував у центрі дослідницької уваги Р. Шпорлюка [16], який у своїй роботі простежив генезу утвердження суб'єктності української нації та символів її незалежності у крос-культурному та історичному порівнянні. Дослідження політико-правових, економічних, культурних засад соборності України, їх становлення, трансформацій та поточного стану здійснено також у колективних монографіях та збірниках статей „Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього” [17], „Життєвий простір України” [18], „Український соціум” [19], „Соборність як чинник українського державотворення” [20], „Україна і Росія в історичній ретроспективі” [21], „Український націоналізм” [22], „Перелом” [23], „Інституціоналізація історичної пам'яті як складова формування

національної єдності” [24], „Регіональні версії української національної ідеї” [25], „Політика суспільних реформ” [26], „Культура історичної пам’яті: європейський та український досвід” [27] тощо. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень, дотичних до теми соборності, у період новітньої історії України було здійснено переважно роботу з історичної реконструкції подій та постатей, що презентували ідею соборності. При цьому, інтертекстуальний аналіз концепції соборності, зокрема, специфіки артикуляції ідеї єдності української політичної нації у нормативно-правових актах України та у програмних документах громадських організацій загальнонаціонального та місцевого рівнів залишився значною мірою на периферії дослідницької уваги, тож ця стаття покликана частково компенсувати цю прогалину та дати більш точне уявлення про соборність як метакатегорію державного будівництва у новітній період української історії. До дослідницьких завдань, яким присвячена ця стаття, відносимо такі питання: 1) яким чином ідея соборності була репрезентована у публічному полі країни, зокрема, у нормативно-правових актах України, які регулювали питання реабілітації національної історії та відновлення дискурсу про День Соборності України як події, що символізувала прагнення українського народу до утвердження єдиної, суверенної, незалежної держави; 2) які модифікації концепції соборності простежувалися в роботі громадських організацій на загальнонаціональному та місцевому рівнях в Україні та яку роль вони відіграли у формуванні ціннісних орієнтацій населення. У межах цієї статті ми сфокусуємо свою увагу на хронологічному відрізку, який охоплює 1991–2014 рр., оскільки саме цей період новочасної вітчизняної історії, з нашого погляду, найбільш яскраво демонструє суперечності і виклики націєтворення у мирний час, який було перервано у 2014 р., коли Російська Федерація, порушуючи усі норми міжнародного права, розпочала війну проти суверенної Української держави.

Виклад основного матеріалу. Соборність у цій статті ми визначаємо як комплексне поняття, що позначає національну та державну єдність у територіальному та знаково-символічному вимірах, завдяки якій формується спільний простір українського народу у всьому багатоманітті його етнічних, релігійних, мовних, культурних, регіональних та ін. характеристик. Концепція соборності транслює дві ключові ідеї – це передовсім спільність історичної долі, минулого та майбутнього українського народу як самобутньої та незалежної нації, а також єдність українських земель, зокрема, непорушність українських міжнародно визнаних кордонів.

Дискурс соборності Української держави був актуалізований у правовому полі ще на початку 1990-х рр. Так, зокрема, 16 липня 1990 р. була прийнята Декларація про державний суверенітет України. Цей документ став програмним для відродження незалежної України, зокрема, у ньому було проголошено необхідність утвердження суверенітету і самоврядування народу України, „здійснення українською нацією свого невід’ємного права на самовизначення” [28]. Історична та політична вага Декларації про державний суверенітет України мала надзвичайно важливе значення для

окреслення основних напрямів внутрішньої та зовнішньої політики, а також заклала правовий фундамент для утвердження майбутньої Конституції України.

Паралельно із утвердженням у правовому полі ідея соборності була відроджена і у публічному просторі країни. Так, зокрема, символічним актом єднання поколінь, що боролися за незалежність Української держави, став „живий ланцюг”, що був присвячений 71-й річниці Акта злуки, і відбувся 21 січня 1990 року. „Ланцюг” об’єднав низку міст України, зокрема, Івано-Франківськ, Стрий, Львів, Тернопіль, Рівне, Житомир і Київ. Його учасники стояли пліч-о-пліч, формуючи символічне коло єднання, демонструючи громадянську єдність та одночасно віддаючи шану своїм співвітчизникам, які боролися за незалежність Української держави. За різними даними, кількість українців, що взяли участь у „живому ланцюзі”, становила від 450 тисяч осіб до декількох мільйонів. Ця подія стала знаковою, адже символізувала єдність східних та західних земель України та сприяла, з одного боку, переосмисленню минулого, а з іншого — піднесенню патріотичних настроїв у суспільстві.

Навесні 1991 р. відбулася інша важлива подія — хода шахтарів у Києві як продовження низки шахтарських страйків, що розпочалися ще у 1989 р. Прикметно, що рух протесту гірників набув свого стрімкого поширення, а гасла, що початково були сконцентровані довкола теми соціально-економічних умов праці, трансформувалися у політичний маніфест соборної України. „Ми, шахтарі, перші підняли питання про те, що компартія не має керувати. Ми тоді рішуче були налаштовані проти Союзу, за незалежну Україну”, — згадував М. Волинко, співголова Донецького страйкому [29]. У 1991 р. також відбулися вагомі зміни у політичному та правовому полі країни. Так, зокрема, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР проголосила Україну незалежною демократичною державою та ухвалила Акт проголошення незалежності України [30], що був підтриманий на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р., а також було прийнято Конституцію України [31], що визначила державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права і обов’язки громадян. Ідеї соборності, єдності українського народу як носія суверенітету та джерела влади стали ключовими для утвердження новітньої ідентичності громадян України.

Разом із тим, на початку 1990-х рр. образ колективного „Ми” української нації, її політичних орієнтирів залишався надзвичайно розмитим, тож необхідними ставали чіткі меседжі щодо основних націєтворчих, об’єднавчих ідей. Прикметно, що у публічному полі країни у цьому контексті перевагу не було надано позитивним каналам ідентифікації, а переважно застосовувалися негативні образи — воєнної загрози та економічного занепаду України, небезпеки для кожної родини. Так, наприклад, на шпальтах газет у 1994 р. з’являлися такі заклики: „Якщо не хочете стати біженцями, якщо Вам дорогий мир і злагода в нашій країні, якщо Ви любите своїх синів і не хочете отримувати на них похоронки — зробіть правильний

вибір!” [32]. Такі спекулятивні меседжі були розраховані на провокування тривоги та, як наслідок, конформізму та апатії серед широких верств громадськості, яка, поставши перед економічними реаліями початку 1990-х рр., була вимушена піклуватися передовсім про виживання, при цьому тема соборності України поступово була витіснена на периферію громадського дискурсу.

Таким чином, перші акції громадянської солідарності у незалежній Україні, що супроводжувалися відродженням у публічному дискурсі теми соборності, не набули подальшого розвитку, і, відповідно, на законодавчому рівні День Соборності у перші роки незалежності не набув статусу офіційного свята. Перша правова ініціатива щодо відзначення у національному масштабі Дня Соборності як знакової дати для українського народу зафіксована лише у 1999 р., коли згідно з Указом Президента України Л. Кучми, „зважаючи на велике політичне та історичне значення об’єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки для утворення єдиної (соборної) української держави, 22 січня було визнано Днем Соборності України [33], а також випущено в обіг ювілейну монету 80 років проголошення соборності України” [34].

Загалом, починаючи з 1999 р. і до березня 2023 р. база даних документів „Законодавство України” Офіційного вебпорталу парламенту України налічує 39 документів, що мають зв’язок із Днем Соборності та специфікою його трактування на вищому державному рівні. Прикметно, що тільки на початку 2000-х рр. соборність знову набуває ваги у політичному дискурсі країни, а також нового змісту у політтехнологічних практиках, стаючи „осьовою” темою для політичних еліт на центральному рівні. Так, зокрема, у 2002 році у розпорядженні Президента України Л. Кучми тема соборності була використана як політтехнологічний інструмент для підкреслення виключної ролі однієї з діючих на той момент політичних партій. Так, зокрема, у п. 1 розпорядження Президента України „Про відзначення у 2002 році Дня Соборності України” зазначено, що ініціатива щодо проведення урочистих заходів з нагоди Дня Соборності України належить виборчому блоку „За єдину Україну”, і, підтримуючи її пропозиції, 22 січня 2002 р. було заплановано проведення одночасних урочистих зборів у м. Києві, м. Сімферополі, обласних центрах та м. Севастополі, а також мітингів, культурно-мистецьких акцій, тематичних заходів у навчальних закладах, виступів у місцевих засобах масової інформації відомих учених, політичних і громадських діячів. Прикметно, що у вищезгаданому розпорядженні було чітко зафіксовано не тільки контекст „керівної партії”, що ініціює святкування Дня Соборності, але і означено практичну вагу цієї події: „використати підготовку і проведення святкових заходів для утвердження у суспільстві політичної та громадянської злагоди, виховання у населення патріотизму, консолідації українського народу навколо ідеї державності” [35]. Також у зазначеному розпорядженні Кабінету Міністрів України було доручено провести конкурс на кращі проєкти монументів соборності України, спорудження яких передбачалося до 85-ї річниці

проголошення Акта злуки (у 2004 р.) у м. Києві, а також Ужгороді, Луганську, Чернігові і Севастополі як крайніх західному, східному, північному та південному адміністративних центрах України. Таким чином, де-юре це був перший прецедент у новочасній історії України щодо масштабного святкування Дня Соборності на державному рівні, а також проведення низки заходів у рамках багаторівневої інформаційної кампанії, що її супроводжувала.

Однак важливо, що зазначене розпорядження Президента України було підписане та опубліковане менш ніж за тиждень до безпосередньої дати святкування, а саме: 16 січня 2002 р., і масштаб запланованих заходів був безпрецедентно великим, а отже, таким, що мав би передбачати відповідну підготовчу роботу, що очевидно не могла бути проведена упродовж шести днів до дати святкування. Такий факт свідчить щонайменше про дві особливості актуалізації теми соборності на законодавчому рівні: 1) нормативно-правові акти, що регламентували святкування Дня Соборності, фактично були юридичним панциром для ідеологічної, пропагандистської роботи „керівної партії”, роль якої виконував виборчий блок „За єдину Україну”; 2) розпорядження Президента України щодо відзначення Дня Соборності мало формальний характер та де-факто не передбачало його повного виконання, а радше було символічним документом, що засвідчував політичну волю вищого керівництва країни щодо конструювання та відродження національного нарративу про довготривалу історичну боротьбу українського народу та політичних й інтелектуальних еліт за державну незалежність. Крім того, аналіз вищеозначених документів дає підстави для виокремлення синонімічного ряду, у якому соборність асоційована з єдністю держави, політичною і громадянською злагодою, патріотизмом, і, разом із тим, поняття соборності введено у контекст використання, виховання, консолідації.

Половинчастість та суперечливість утвердження соборності на початку 2000-х рр. знаходить своє підтвердження під час подальшого аналізу нормативно-правових актів. Так, зокрема, питання щодо проєктів кращих монументів соборності України, яке було порушене ще у 2002 р., не набуло подальшого розвитку та було заблоковане як маргінальне і не варте уваги. До цієї теми повернулися лише у 2005 р., коли згідно з розпорядженням Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко було прийняте рішення щодо спорудження у містах Києві, Севастополі та Чернігові монументів соборності України [36]. При цьому Ужгород та Луганськ були виключені зі списку локацій, раніше запланованих для символічного та монументального вшанування соборності України. Прикметно, що до сьогодні попри численні бюрократичні рішення та контррішення Ужгород, Луганськ і столиця України залишаються без монумента на честь соборності України. Це свідчить, зокрема, про те, що лінія державного спадкоємництва щодо риторики довкола теми соборності здебільшого мала умовний характер. Нереалізованість проєктів щодо встановлення згаданого пам'ятника О. Северин назвав „саботажем національної пам'яті” [37], адже значна

частина розпоряджень, що стосувалися питання соборності України, була суто декларативною та не мала практичних наслідків і, відповідно, не пророкувала істотних змін у сприйнятті та інтерпретації національної історії серед широких верств населення. Це, зокрема, посилювало перевагу регіональних ідентичностей над загальнонаціональною і, безумовно, створювало поживний ґрунт для історичних спекуляцій та посилення сепаратистських настроїв на прикордонних територіях – як на Сході, так і на Заході країни.

У 2006 р. з нагоди 87-ї річниці проголошення Акта злуки УНР та ЗУНР на рівні центральної державної влади знову було запропоновано проведення урочистих зборів у м. Києві та інших населених пунктах України за участю народних депутатів України, представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських і релігійних організацій, політичних партій, діячів науки та культури, представників української діаспори, дипломатичного корпусу та міжнародних організацій [38]. Відповідні заходи були заплановані у розпорядженні Президента України В. Ющенка. Прикметно, що саме у період його президентства у нормативно-правових актах, пов'язаних із соборністю, актуалізувався дискурс не стільки вшанування безпосередньо дати проголошення Акта злуки, скільки було акцентовано увагу на необхідності вивчення історії національно-визвольних змагань початку ХХ століття в Україні.

Так, уперше в історії новітньої України було ініційовано топонімічні новації, зокрема, запропоновано перейменування вулиць, площ, проспектів на честь свята соборності та діячів національно-визвольного руху. Також, у рамках святкування Дня Соборності вперше в історії новітньої України було відзначено державними нагородами України юристів з різних міст, – орденами „За заслуги”, „За бездоганну службу”, званнями „Заслужений юрист України”. Крім того, було вперше запропоновано звернення до релігійних організацій з пропозицією читання молитви за Україну з нагоди Дня Соборності, а також відкриття у музеях та бібліотеках експозицій з історії Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. При цьому, цільовою аудиторією цих заходів відповідно до розпорядження Президента України були не тільки громадяни України, але і світова громадськість. Це було новацією, порівняно із досвідом святкування Дня Соборності у попередні роки. Так, закордонним дипломатичним установам України було доручено забезпечити проведення в державах перебування заходів, пов'язаних із відзначенням Дня Соборності України, зокрема, за участю української діаспори. Таким чином, святкування Дня Соборності було введено у більш широкий історичний контекст та здійснено кроки щодо популяризації Дня Соборності як важливої віхи в історії національно-визвольного руху в Україні для якнайширшого кола аудиторії, включно з українською діаспорою у світі.

Таким чином, питання святкування Дня Соборності упродовж перших п'ятнадцяти років незалежності новітньої України (у період з 1991 до 2006 рр.) було артикульовано на вищому державному рівні лише чотири

рази – у 1999, 2002, 2005, 2006 роках – і до цих процесів долучилися такі ключові особи в державі, як Л. Кучма, Ю. Тимошенко, В. Ющенко. Спорадичний характер святкувань був ознакою периферійної уваги високопосадовців до реабілітації історії та не набув подальшого належного розвитку як елемент національного нарративу України як суверенної держави.

У 2007–2008 рр., під час президентства В. Ющенка, відповідно до указів Президента України святкування Дня Соборності України було організовано за інформаційно-просвітницьким планом, який був апробований у попередні роки: у місті Києві та Севастополі, інших населених пунктах, було заплановано проведення урочистих зборів, присвячених Дню Соборності, покладання квітів до пам'ятників діячам Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, учасникам національно-визвольних змагань. На основі досвіду попередніх років було запропоновано організацію та проведення тематичних науково-практичних лекцій, семінарів, організацію виступів у засобах масової інформації відомих учених, політичних та громадських діячів, відкриття у бібліотеках експозицій, присвячених історії Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки [39]. При цьому, новацією 2008 р. стало те, що інформаційно-просвітницьку роботу щодо Дня Соборності України було запропоновано провести не тільки у навчальних закладах, але і у військових частинах [40]. У вищезгаданих указах було також наголошено на необхідності ревізії стану виконання актів Президента України щодо відзначення подій Української революції 1917–1921 років. Зокрема, Кабінету Міністрів України, Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям було запропоновано проаналізувати стан виконання зазначених актів.

У 2009 р., у 90-ту річницю проголошення Акта злуки УНР та ЗУНР, не вийшло жодних документів на вищому державному рівні, які б регулювали питання відзначення Дня Соборності, і лише у наступному, 2010 р., було опубліковано указ Президента України [41], який де-факто дублював основні положення нормативно-правових актів попередніх років щодо означеного питання. У 2011 році День Соборності України було знову виведено за межі порядку денного – на вищому державному рівні не вийшло жодного документа, який би регулював питання вшанування цієї дати, а у наступні роки – 2012, 2013 та 2014 – під час президентства В. Януковича, були видані виключно укази щодо відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Соборності та Свободи України. Таким чином, упродовж чотирьох років поспіль, з 2011 по 2014 рік, питання вшанування національної історії, реабілітації національної пам'яті було вкотре переведено на маргінеси уваги як на рівні Президента України, так і переважно для широких верств громадськості Української держави. Історичний та символічний контекст Дня Соборності було вкотре знівельовано, і тільки наприкінці 2014 року новообраний Президент України П. Порошенко підписав Указ „Про День Соборності України”, в якому була затверджена щорічна дата святкування

Дня Соборності України – 22 січня [42].

Таким чином, процес визнання та реабілітації національної історії щодо Дня Соборності України був розтягнутий на роки. Політика національної пам'яті щодо популяризації категорії соборності як об'єднуючої ідеї для усього українського суспільства мала здебільшого спорадичний та половинчастий характер. Унаслідок цього інтегративний, консолідуючий потенціал концепції соборності значною мірою було втрачено, що засвідчувало гостру потребу подальшої злагодженої та системної роботи державних інститутів та широких верств громадськості задля утвердження об'єднаної політики історичної пам'яті на засадах соборності, що символізувала б єдність Української держави в усьому багатоманітті її етнічних, релігійних, мовних та культурних вимірів.

Важливо, що паралельно із офіційним дискурсом в Україні питання соборності активно дебатувалося на рівні громадськості. Тож основні траєкторії інтерпретацій соборності, використання цього концепту для формування національної пам'яті можливо простежити, аналізуючи активність громадських організацій на теренах України. Так, зокрема, у політичному полі країни починаючи з 1990-х рр. спостерігалось розширення перспектив самореалізації особистості, соціальні зв'язки диференціювалися та множилися, оскільки велика кількість громадських об'єднань виходила із тіні радянського партократичного домінування в громадському житті. Цінності громадянської злагоди, відкритих методів політичного суперництва, верховенства прав людини стали базовими для численних громадських організацій патріотичного спрямування, серед яких – Українська Гельсінська спілка (правозахисні групи працювали починаючи з 1976 р.), Товариство української мови ім. Тараса Шевченка (1989 р.), Товариство захисту колишніх в'язнів тоталітарного режиму „Меморіал” (1989 р.), Українське добровільне культурно-просвітницьке правозахисне благодійне товариство „Меморіал” ім. Василя Стуса (1989 р.), Спілка незалежної української молоді (1990 р.) тощо. Показово, що всі ці організації починали свою роботу як неінституціоналізовані опозиційні осередки інтелігенції ще в Радянському Союзі, поступово розширюючи силу та ареал впливу на формування громадянської єдності українського народу. Так, Українська Гельсінська спілка ставила перед собою мету визнання України як суверенної європейської держави, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка прагнуло всебічного відродження й утвердження української мови в Україні й серед українців зарубіжжя, Товариство захисту колишніх в'язнів тоталітарного режиму „Меморіал” було ініціатором утворення Антикомуністичного антиімперського фронту. Спілка незалежної української молоді виступала за застосування форм ефективної участі громадськості в законотворчому процесі з питань, що пов'язані із захистом прав та основоположних свобод людини.

Характерною особливістю утвердження ідеї соборності на початку 1990-х рр. було те, що неформальні громадсько-політичні об'єднання та рухи, які не мали інституційно закріпленого статусу, поступово перетворювалися на легальні інститути громадянського суспільства,

пропагуючи ідеї ненасильницької громадянської солідарності, політичного самовизначення, культурної самобутності українського народу.

Активна участь патріотичної інтелігенції в утвердженні демократичного режиму в Україні мала своїм наслідком перетворення окремих громадських об'єднань у політичні партії. Така трансформація відбулася, зокрема, із Українською Гельсінською спілкою, на базі якої була утворена Українська республіканська партія (1990 р.). Аналогічним чином громадсько-політична організація Народний Рух України за перебудову була переформатована в альтернативну щодо КПРС політичну силу – політичну партію Народний Рух України (1993 р.). Головною метою діяльності НРУ було „відновлення державної незалежності України, створення ненасильницькими засобами демократичної парламентської республіки” [43, с. 269].

Разом із тим, багатовимірність концепції соборності стала початком застосування маніпулятивних технологій для конструювання політичних проєктів, спрямованих на розбалансування націєтворчих ідей – спочатку світоглядно, а згодом і практично. Зокрема, від початку 1990-х рр. в Україні стабільно зростала кількість громадських організацій, що виступали на захист російського мовно-культурного середовища. Так, якщо у 1995 р. в Україні функціонували одне Всеукраїнське та двадцять чотири регіональних національно-культурних російських товариства [44, с. 36], то за неповних десять років, станом на 2014 р., в Україні вже діяли десятки проросійських громадських організацій, офіційно зареєстрованих Міністерством юстиції України. Серед них, зокрема, Українське товариство російської культури „Русь” (1992 р.), Всеукраїнська громадська організація „Руська Рада України” (1999 р.), Всеукраїнська громадська організація „Руський Рух України” (1999 р.), Громадська організація „Російська община України” (2000 р.), Всеукраїнська громадська організація „Росіяни України” (2005 р.), Громадська організація „Фонд "Руські збори”” (2009 р.) тощо.

Загалом, на початку 1990-х рр. спостерігався сплеск громадської активності проросійських громадських організацій із „культурно-просвітницькою місією”, зокрема Українське товариство російської культури „Русь” (1992 р.), яке визначало своїми статутними завданнями збереження, розвиток, пропаганду російської культури. Однак за „гуманітарною місією” проросійських організацій часто-густо приховувались ідеї, що виходили за контекст просвітництва, відверто підривали основи конституційного ладу в державі, сприяючи тим самим „розмиванню” кордонів громадянської ідентичності та єдності українського народу. Так, зокрема, серед програмних завдань Всеукраїнської громадської організації „Руський Рух України” (1999 р.) було задекларовано „входження України до Союзу Росії і Білорусі, надання російській мові статусу державної, збереження масштабу створеної за часів СРСР системи російськомовної освіти” [45]. Серед основних тем, що порушувалися проросійськими організаціями, були: конституційне закріплення російської мови як державної, запровадження подвійного громадянства, спільний інформаційний простір Росії та України, збереження російськомовної освіти. Ці гасла були об'єднані спільною

ідеологічною платформою, т. зв. „порятунку” росіян та російськомовного населення, що зазнало утисків у незалежній Україні.

При цьому, базовим принципом ведення громадської роботи була своєрідна боротьба за визнання росіян державотворчою нацією, а не міноритарним етносом в Україні. Громадські організації російського спрямування взяли на озброєння тезу, що їх мета – боротьба, насамперед боротьба понятійна, тож, хто виграє битву за усталення стереотипів, громадянських орієнтирів, ціннісних настанов українського народу, врешті-решт, контролюватиме колективне „я”, свідомість громадян, матиме доступ до решти ресурсів – земельних, виробничих, фінансових, політичних тощо. Один із adeptів такого підходу, активіст громадської організації „Союз громадян України”, Є. Чернишов, зазначав, що „понятійний апарат – це зброя масової світоглядної поразки” [46]. Саме в цьому напрямі була розгорнута пропагандистська робота переважної більшості проросійських громадських організацій, що розпочали свою „понятійну війну” за Україну. Логіка інтелектуального наступу, спрямованого на спростування громадянської ідентичності в інтерпретації Є. Чернишова, була такою: по-перше, саме поняття „українці” є омонімом, тобто тим словом, що має різні значення, тож варто розрізняти юридичний, етнічний та політичний зміст терміна „українець”; по-друге, на підставі юридичного факту проголошення незалежності України був здійснений так званий „помилковий” „філологічний прийом”, коли громадяни України були визнані українцями – із самобутньою культурою, мовою, історією; по-третє, це створило „уявну” політичну націю українців, якої насправді не існує [46].

Проросійські структури переважно позиціонували себе як організації „соотечественников”, не вдаючись до аналізу самого поняття Вітчизни, систематично апелюючи у своїй роботі до теми мовної та культурної єдності російськомовних українців та етнічних росіян. Ключовою передумовою появи цих організацій у післяперебудовчий період в Україні стала зміна панівного статусу росіян у політичному та культурному просторі: фактично з домінуючої більшості, привілейованої, „титольної” нації, що була „першою серед рівних”, вони перетворилися на меншину у новоствореній Українській державі. Сприйняття українців як вторинного етносу, нездатного на самостійні політичні дії, втратило свої логічні та історико-політичні підстави. Росіяни, що проживали на території України, зіштовхнулися із реаліями, які О. Майборода кваліфікував як „випадок самоорганізації групи в умовах зміни її політичного статусу, коли група-представник панівної більшості наддержави перетворюється на етнічну меншину в новоутвореній національній державі” [47, с. 4].

Прецеденти непрямого, завуальованого впливу на свідомість громадян від імені „ідеологічно незалежних” організацій громадського сектору відкривали безліч можливостей для політичних спекуляцій довкола тем національної історії, культурної традиції, територіальної цілісності та перспектив розвитку українського суспільства. Саме тому громадські організації перманентно перебували у центрі уваги політичних сил та

часто здійснювали свою роботу під тиском значної інструменталізації, коли від їх імені висловлювалася „суспільна думка” з того чи іншого питання, визначалися „свої” та „чужі” в геополітичних орієнтирах, виокремлювалися „історична правда” та „історичні наклепи”, розрізнялися „ідоли” та „ідеали” у колективному „я” українського народу.

Однією із провідних тенденцій у цьому контексті стала мімікрія - уподібнення (і, як наслідок, – єднання) українців та сусіднього російського народу у численних риторичних практиках. Цей „тренд” не оминув також вище керівництво країни. У 1995 р., під час святкування Дня Незалежності, Президент України Л. Кучма, серед іншого, заявив: „В Україні національна ідея не спрацювала”. Паралельно із цим, в Україні упродовж 1990-х рр. неухильно зростала кількість громадських організацій т. зв. „соотечественников”, що систематично апелювали у своїй роботі до теми мовної, культурної, історичної єдності російськомовних українців та етнічних росіян, у назвах та офіційних документах цих громадських організацій часто фігурували такі поняття, як „Русь”, „Руський рух”, „Руська рада”, „Руські збори” тощо. Провідним завданням цих організацій було створення видимості масового проросійського руху, що спочатку маскувався під виглядом руху за захист російської мови. Також ці організації виконували й ідеологічну роботу: поширювали проросійську агітацію, де-факто відстоювали російську культурну гегемонію в Україні.

Велику кількість громадських організацій, які мали проросійські орієнтації, було зареєстровано на території Автономної Республіки Крим. Так, Фонд розвитку економічних та гуманітарних зв'язків „Москва – Крим”, що був створений за розпорядженням мера Москви у 1996 р., заснував у Криму громадську організацію „Російський культурний центр”, серед статутних завдань якого – „збереження та розвиток російської культури та мови в автономії, укріплення відносин Криму та Росії, допомога співвітчизникам у реалізації їхніх прав, налагодження міжнаціональних відносин” [48]. Аналогічні за буквою та духом ідеї пропагувала „Російська община Севастополя”, зокрема, такі: „всєбічний правовий та соціальний захист своїх членів, пропаганда російської культури, мови, традицій...” [49]. Таким чином проросійські організації в Україні вели понятійно-пропагандистську війну, що була спрямована на зближення культурних і, в довгостроковій перспективі, територіальних кордонів між народами України та Росії, а також підризу суверенітету та громадянської єдності в державі.

Прагнення до заперечення соборності українського народу поступово набувало форм переорієнтації знаково-символічного простору суспільного буття. Так, громадська організація „Російська община Криму” (1994 р.) регулярно відзначала День входження Криму до складу Росії (1783 р.), а „Конгрес руських общин Криму” на власному інтернет-сайті пропагував гасло „Крим – колиска російського Православ'я та символ повноцінності Росії!” [50]. Всеукраїнське національне культурно-просвітницьке товариство „Руські збори” виступало із гаслом: „Не вместо, а вместе!”, а Житомирська обласна громадська організація „Руська співдружність” у

2004 р. пропонувала такий календар суспільно важливих свят: 8 січня – День возз'єднання Русі (Переяславська рада), 12 червня – День Росії, 4 листопада – День народної єдності, 21 лютого – Міжнародний день рідної мови (рідної російської мови), 13 травня – День Чорноморського флоту Росії, 22 серпня – День Державного прапора Російської Федерації тощо [51]. Разом із тим, на сайті організації не було зазначено жодного загальноукраїнського свята, весь „червоний” календар сформований з дат, знакових для Росії та історичної пам'яті її громадян.

Поступово інструменти, що були застосовані для розмивання кордонів соборності української нації та громадянської ідентичності, ускладнювалися та множилися. Крім риторично-пропагандистських, до них були долучені інституційні та посадові, зокрема, лобювання на посади очільників громадських організацій осіб, лояльних до ідей т. зв. культурної асиміляції українців. Керівні посади в цих організаціях обіймали не прості громадські активісти, а діячі зі солідним політичним реноме, які мали досвід ідеологічної роботи у формуванні колективних цінностей та орієнтацій населення. Так, наприклад, „Конгрес руських общин Криму” очолював депутат Верховної Ради автономії, колишній кандидат на посаду кримського президента С. Шувайников. А колишній лідер „Російської общини Криму”, С. Цеков – член Всесвітньої координаційної ради російських співвітчизників (2007–2014 рр.), поєднував адміністративну роботу в громадському секторі із партійною розбудовою: у 2003–2005 рр. він обіймав посаду заступника голови партії „Руський блок”, а з 2010 р. був заступником голови партії „Руська єдність”. С. Цеков, зокрема, будучи депутатом Верховної Ради України, голосував проти Декларації про державний суверенітет України та проти Акта проголошення незалежності України, пропагував ідеї надання українській і російській мовам рівного конституційного статусу, ініціював проведення у Криму низки святкових та пам'ятних дат, пов'язаних із історією Росії, виступав за визнання Криму символічним суб'єктом Російської Федерації [52].

Ідея соборності таким чином поступово вводилася в контекст реконструкції СРСР. Особливим внеском в утвердження цієї картини світу стало, зокрема, те, що власну реінкарнацію на українських теренах пережила Ленінська Комуністична Спілка Молоді України – всеукраїнська молодіжна організація, що існувала в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у 1919–1991 рр. та відновила свою роботу в незалежній Україні у 1997 р. Прикметно, що, замість забуття в умовах незалежності Української держави, цю організацію чекала активна підтримка на вищому державному рівні на початку 2000-х рр. Так, у 2004 р. Верховна Рада України прийняла постанову № 1559-IV „Про 85-річчя ЛКСМУ та посилення ролі молодіжних громадських організацій у виховній роботі з молоддю”, у якій, зокрема, було зазначено, що „26 червня 2004 р. виповнюється 85 років з дня заснування комсомолу України, школу якого пройшли мільйони юнаків та дівчат. Чимало з них і сьогодні працюють на справу розбудови незалежної Української держави... комсомольські організації виховували у підростаючого покоління

любов до Батьківщини, повагу до старших, сприяли виробленню у юнаків та дівчат активної життєвої позиції” [53]. Такий історичний сумбур, що був запропонований як обґрунтування доцільності відзначення 85-річчя ЛКСМУ на державному рівні, змішував патріотичні почуття з історичним минулим радянської України, культивував образ Батьківщини в історичному контексті існування СРСР, що не мало жодного логічного та історичного зв'язку із дійсним міжнародним статусом України як незалежної та суверенної країни. Власне, цей законодавчий акт був яскравим прикладом чергового офіційного акту деструкції ідеї соборності Української держави.

Прикметно, що базовим аргументом на користь російського примордіалізму стосовно самовизначення населення України була мова. Новітня українська історія рясніє резонансними подіями на тлі так званої „мовної карти” України. Так, наприклад, Феодосійське відділення громадської організації „Російська община Криму” плідно співпрацювало із Генеральним консульством Росії в Одесі та Радою співвітчизників при Державній думі Росії, за їхньої підтримки до шкіл міста регулярно надходили російськомовні підручники. Станом на березень 2014 р. понад 2,5 тис. мешканців Криму вже мали російські паспорти [54]. Лояльність до Росії, ціннісно-символічне ототожнення із нею насаджувалося серед місцевого російськомовного населення роками. Так, зокрема, у 1999 р., виступаючи на I з'їзді росіян України, її лідер, К. Шуров, зазначав, що „існує нагальна потреба мати дієздатну організацію, яка б опікувалася суто правовим захистом громадян України, які вважають російську мову рідною” [55, с. 46]. „Руський рух України” відкрито виступав за надання російській мові статусу державної мови нарівні із українською, інтеграцію у Єдиний економічний простір разом із Росією та Білоруссю. Ще одним рупором захисту російської мови було Харківське обласне громадське об'єднання „За культурно-мовну рівноправність”, легалізоване у 2000 р. Один із активістів цієї організації, А. Міхільов, зазначав: „Переведення дитячих дошкільних, середніх і вищих навчальних закладів тільки на українську мову навчання, класифікація в офіційних документах російської мови як іноземної, а російської літератури як закордонної є не лише образою для мільйонів російських людей, повноправних громадян України, але й успішно здійснюваною антигуманною та антидержавною акцією з руйнації духовного зв'язку поколінь” [56, с. 27].

Інший показовий приклад – Всеукраїнська громадська організація „Правозахисний громадський рух “Російськомовна Україна”” (2009 р.), яку очолював один із представників Партії регіонів – В. Колесніченко, активісти якої виступали за надання державного статусу російській мові в Україні, а голова організації став ініціатором зміни законодавства щодо регулювання статусу мов в Україні. У червні 2012 р. Верховна Рада України ухвалила у першому читанні т. зв. скандальний мовний законопроект, авторами якого були В. Колесніченко та С. Ківалов. Законопроект, серед іншого, передбачав використання державними установами на офіційному рівні мов національних меншин, якщо вони становлять не менше 10% населення території [57].

Така відданість великодержавним ідеям не могла лишитися непоміченою з боку вищого керівництва сусідньої держави: 2008 р. Д. Медведєв нагородив В. Колесніченка „Орденем дружби”, а у 2013 р. – медаллю ім. О. Пушкіна за особливі заслуги. Із не меншим запалом питання мови постало у Маніфесті Всеукраїнської громадської організації „Всеукраїнський громадський рух “Український вибір”” (яку пов’язували з одним із одіозних діячів українського політикуму – В. Медведчуком), у якому, зокрема, стверджувалося, що Україна – двомовна країна, а отже, українські громадяни повинні мати право на друге громадянство.

Таким чином, ідея соборності, що виступала рушійною силою суспільних трансформацій, видозмінилася: від загальнофілософської, соціально-політичної категорії, що позначала єдність та суверенність української нації, вона стала передовсім семантичним ядром у практиках політтехнологічного маніпулювання. Таким способом здійснювалася пропагандистська робота щодо підриву соборності України. Власне, технології та гасла, що були застосовані в цьому напрямі, були політичним механізмом деструкції громадянської ідентичності українців ще на етапі її становлення. Найбільш виразно ця технологія була застосована під час виборчої кампанії 2004 р. та з більшою чи меншою мірою упродовж наступних передвиборчих періодів, коли в інформаційному просторі країни фігурували карти із розподілом України на різні регіони, які нібито мають різну цінність. Ці провокації мали на меті дискредитувати локальні спільноти в очах один одного та спровокувати громадянське протистояння на основі ідеологічних кліше зовнішньополітичного вибору українців – або Росія, або Європа. Таким чином в українському суспільстві за посередництва громадських організацій та окремих політичних діячів укорінювались ідеї автономізації та незалежності окремих регіонів країни, а основи соборності українців ставилися під знак питання та/або нівелювалися.

Поступово регіональні ідентичності витісняли ідею соборності на маргінеси суспільної уваги. Так, зокрема, гасла культурного та етнічного партикуляризму активно пропагувалися не тільки на Сході, але і на Заході країни. Питання надання автономії у складі України неодноразово поставало як ключове в роботі громадських організацій русинської спрямованості. У 1990 р. у Закарпатській області України розпочало свою роботу Товариство подкарпатських русинів, яке у тому ж році виступило із Декларацією „Про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки” у версії 1938 р., коли ці території перебували у складі Чехословаччини [58]. У 1992 р. за участі Товариства подкарпатських русинів було утворено Підкарпатську республіканську партію (ПРП) [59], а в 1993 р. активісти Товариства увійшли до складу невизнаного Тимчасового уряду Підкарпатської Русі. Ключова мета організації полягала у виборюванні права на автономію Закарпаття через денонсування радянсько-чехословацького договору 1945 р., згідно з яким Закарпаття увійшло до складу УРСР. Базовими аргументами очільників організації на користь автономізації Закарпаття була „шовіністична та асиміляційна” політика уряду України, пов’язана із етноцидом русинів, що

проживали на території України. При цьому, міністром закордонних справ Республіки „Підкарпатська Русь” був призначений Т. Ондик, громадянин Словаччини, який, відстоюючи політичні позиції русинів, активно лобіював розгляд питання про зміну статусу Закарпаття серед вищого керівництва Російської Федерації, пояснюючи це тим, що РФ була правонаступницею СРСР і саме від її імені можливо визнати недійсним договір 1945 р. [60].

З часом кількість прорусинських громадських організацій на території Закарпаття збільшувалася – розпочали свою діяльність Закарпатське товариство імені Кирила і Мефодія, Закарпатське обласне товариство ім. Духновича, Русинське науково-освітнє товариство тощо. Провідна місія цих організацій зводилася до обстоювання права русинської громади Закарпаття на вільний розвиток т. зв. „мовно-культурного компоненту” русинської етнічної групи. Декларація Установчих зборів Русинського науково-освітнього товариства від 20 вересня 1997 р. зафіксувала основну мету діяльності організації – „досліджувати історію русинського народу, пропагувати його культурні надбання, стати на захист соціальних, економічних та духовних інтересів як русинів, так і всього населення краю” [61, с. 13]. При цьому, в риториці русинських громадських організацій активно використовувалася назва „Підкарпатська Русь”, замість „Закарпатська Україна”.

Як наголошував О. Майборода, така „підкарпатська локалізація” може бути інтерпретована, зокрема, як прихильність до неукраїнського політико-державного простору, заперечення належності Закарпаття до України як держави. Офіційному Києву важко повірити в лояльність „політичних русинів”, коли їхня преса називає його представників на Закарпатті „чужинцями” [61, с. 14].

Серед інших етнічних груп, які активно проводили антиукраїнську пропаганду та лобіювали ідею штучної і неправомірної єдності української політичної нації, були угорці. Серед провідних організацій цієї національної меншини було Товариство угорської культури Закарпаття. Воно відоме тим, що виступало ініціатором проведення 1 грудня 1991 р. на Закарпатті референдуму про створення Угорського автономного округу з центром у м. Берегове [62]. Після невизнання офіційних результатів плебісциту тема автономії була відкладена майже на десятиліття, до моменту, доки відносини Угорщини та етнічної діаспори угорців із 2001 р. не почав регулювати угорський Закон „Про закордонного угорця”. Цей Закон передбачав видачу свідоцтва угорця для громадян сусідніх країн, які визнають себе угорцями. При цьому, для отримання такого документа було не обов’язково проживати в Угорщині. Побічним наслідком таких історичних обставин стало повторне утворення на території Закарпаття самопроголошеної Республіки „Підкарпатська Русь” (2008 р.) за активної підтримки громадської організації „Зайнятість”, очільником якої був П. Гецко, він же – прем’єр-міністр самопроголошеної Республіки „Підкарпатська Русь”. Нівелювання соборності, єдності, громадянської ідентичності українців було уможливлене через безпосередню підтримку

високопосадовців Угорщини. Так, виступаючи з промовою в парламенті після складання присяги голови уряду, В. Орбан у 2014 р. заявив: „Ми розглядаємо угорське питання як європейське питання. Угорці, які живуть у Карпатському регіоні, мають право на подвійне громадянство, на права національної спільноти й на автономію... Це наші чіткі очікування від нової України, яка зараз постає” [63].

Таким чином, громадські організації національно-культурного спрямування за активної зовнішньої підтримки урядів сусідніх країн як на Сході, так і на Заході, паралельно із риторикою щодо культурно-освітнього відродження своїх етнічних груп здійснювали антидержавну роботу, що розбалансовувала систему стримувань і противаг, а також була спрямована на зміну конституційного ладу та перерозподіл територій новітньої Української держави. Фальсифікація, „приватизація” історії та українофобська пропаганда справляли істотний деморалізуючий вплив на населення, сприяли розмиванню кордонів громадянської ідентичності та соборності українців.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Спекулятивні дискусії, дискримінаційна риторика довкола концепції єдності української політичної нації з плином часу трансформувалися у політичну технологію підризу соборності України, зокрема, на рівні популяризації ідеї „несумісності” та „взаємовиключності” Заходу і Сходу України, їх економічних, культурних, зовнішньополітичних орієнтирів. Політичні маніпуляції, помножені на істотні фінансові та організаційні ресурси, призвели до зародження і посилення регіональних політичних режимів, актуалізації дезінтеграційних сепаратистських політичних проєктів, що, в підсумку, результувалися низкою політичних криз у новочасній історії України аж до початку великої війни 2022 року.

Отже, якщо на початку 1990-х рр. концепція соборності була акртикульована переважно як мета, світоглядний горизонт соціокультурної самоідентифікації українців, то вже у 2000-х роках актуалізувався новий тренд – ідея соборності інструменталізувалася та стала предметом для численних маніпуляцій, зокрема, в контексті популяризації ідеї штучного, несумісного та контрпродуктивного об’єднання різних територій у межах новочасної України. Ідея соборності поступово була введена у конфліктогенний контекст, провідним трендом стала спекуляція довкола теми соборності – її цінність мінімізувалася, конструкт соборності позиціонувався як штучний, а отже – несуттєвий та маргінальний для української нації.

Важливо, що поняття „соборність” паралельно із розвитком демократичних прав і свобод в Україні зазнало вагомих трансформацій, а саме – відродження дискурсу про День Соборності України, що став символом реабілітації історії та національної пам’яті. Відзначення Дня Соборності як важливої історичної дати, згодом проведення меморіальних, культурно-просвітницьких заходів безумовно були вагомим внеском у розбудову державності та відновлення втраченого зв’язку поколінь. Однак

несистематичний характер цих заходів, відсутність чіткої регламентації щодо проведення інформаційної кампанії з популяризації цього свята, сукупно із процесами дезінтеграції окремих областей України, а також посиленням регіональних ідентичностей та становленням регіональних політичних режимів призвели до істотного ціннісного релятивізму та політизації поняття „соборність” та введення його у конфронтаційний контекст.

Подальші дослідження еволюції смислового наповнення концепції соборності відкривають можливості для аналізу успіхів та прорахунків у державному будівництві, зокрема, у законодавчій базі, що покликана регулювати політику пам'яті та зв'язку поколінь, з одного боку, і з другого – об'єднавчий дискурс у більш широкому геополітичному контексті – цивілізаційного вибору між Сходом та Заходом, підготовки збалансованих державних рішень для формування конкурентоспроможної моделі загальнонаціонального єднання.

Бібліографічні посилання *

1. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності: від ідеї до Акту Злуки. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. 467 с.
2. Великочий В. Національна соборність і Українська революція 1914–1923 рр. Київ : Лілея-НВ, 2022. 160 с.
3. Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). Київ : ІПіЕнд, 2001. 248 с.
4. Солдатенко В. Українська соборність: ідея й досвід її реалізації в 1919 році у сучасному науковому дискурсі. *Україна у світовій історії*. 2014. № 1 (50). С. 104–122.
5. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. Київ : Генеза, 2001. 560 с.
6. Калакура Я. Соборність України як концепт новітньої історіографії. *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 116–125.
7. Верстюк В. Соборність в українській суспільно-політичній думці та реальній політиці (до 100-річчя проголошення Акта злуки). *Український історичний журнал*. 2019. № 1. С. 67–93.
8. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). Київ : Стилос, 2001. 585 с.
9. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.). Київ, 1999. 28 с.
10. Кармазіна М. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 232 с.
11. Рафальський І. Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 480 с.
12. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
13. Рудакевич О. Націологічні засади модернізації українського суспільства. Академія політичних наук України. Київ : Політія, 2020. 360 с.

* Уніфіковані локатори ресурсів (URL-адреси) в бібліографічному списку посилань наведені за датою надходження рукопису статті до редакції.

14. Шульженко Ф. Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації. Київ : КНЕУ, 2007. 392 с.

15. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas13.htm>

16. Шпорлюк Р. Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі). Київ : Дух і літера, 2000. 354 с.

17. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього. Колективна монографія. Національна академія наук України, Інститут європейських досліджень. Київ, 2009. 544 с.

18. Життєвий простір України: політичний та гуманітарний виміри (1991–2010 рр.) : збірник наукових статей. Київ, 2012. 261 с.

19. Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. Український соціум. Київ : Знання України, 2005. 792 с.

20. Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту злуки) : всеукраїнська наукова конференція. Київ, 21 січня 2009. 230 с.

21. Україна і Росія в історичній ретроспективі : в 3 т. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 3. 327 с.

22. Український націоналізм : антологія в 2 т. Київ : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2010. 384 с.

23. Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2 кн. / відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2022. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016980>

24. Інституціоналізація історичної пам'яті як складова формування національної єдності в країнах світу: досвід для України. Національна академія наук України, Інститут всесвітньої історії НАН України. Київ, 2018. 60 с.

25. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Київ : Світогляд, 2005. 186 с.

26. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць. Київ, 2018. 487 с.

27. Шаповал Ю., Нагорна Л., Бойко Ю. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. Київ, 2013. 600 с.

28. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р., № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>

29. Азаров В., Чернова О. Шахтарські протести. Шлях до незалежності. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/10/16/7310383/>

30. Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 р., № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>

31. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

32. Антипович Г., Гожий А., Жарнікова Л. У Кравчука було більше супротивників, ніж помічників. *Полтавський вісник*. 1994. 8–14 липня (№ 28). С. 1.

33. Про День соборності України : Указ Президента України від 21.01.1999 р., № 42/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/99#Text>

34. Про випуск в обіг ювілейної монети „80 років проголошення соборності України” : Лист Національного банку України від 17.02.1999 р., № 11–311/86–1397. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1397500-99>

35. Про відзначення у 2002 році Дня Соборності України : Розпорядження Президента України від 16.01.2002 р., № 11/2002-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11/2002-rp>

36. Про спорудження монументів Соборності України у м. Києві, Севастополі та Чернігові : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.05.2005 р., № 138-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2005-p#Text>
37. Северин О. Не в змозі. Як саботується національна пам'ять. URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=ne-v-zmozi-yak-sabotujetsya-natsionalna-pamyat>
38. Про відзначення у 2006 році Дня Соборності України : Розпорядження Президента України від 13.01.2006 р., № 1/2006-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1/2006-rp#Text>
39. Про відзначення у 2007 році Дня Соборності України : Указ Президента України від 27.12.2006 р., № 1132/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132/2006#Text>
40. Про відзначення у 2008 році Дня Соборності України : Указ Президента України від 13.12.2007 р., № 1219/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219/2007#Text>
41. Про відзначення у 2010 році Дня Соборності України : Указ Президента України від 1.12.2009 р., № 986/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986/2009#Text>
42. Про День Соборності України : Указ Президента України від 13.11.2014 р., № 871/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871/2014#Text>
43. Статут Народного Руху України. *Сучасні політичні партії та рухи на Україні*. Київ, 1991. С. 230–274.
44. Інформаційний бюлетень Міністерства України у справах національностей, міграції та культів. Київ, 1995. № 1. С. 37–72.
45. Устав Всеукраїнської общественной організації „Русское движение Украины”. URL: <http://rdu-old.narod.ru/doc1.htm>
46. Чернышев Е. Как нам выиграть понятийную войну за Украину. URL: https://ruskline.ru/analitika/2014/08/26/kak_nam_vyigrat_ponyatijnuyu_vojnu_za_ukrainu
47. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.). Київ, 1999. 28 с.
48. Русский культурный центр в Крыму. URL: <https://crimea.ru/russkiy-kulturnyy-tcentr.htm>
49. Объединились в общину. Новости (без автора). *Слава Севастополя*. 1999. 7 августа (№ 150). С. 1.
50. Конгресс русских общин Крыма. URL: www.kro-krim.narod.ru
51. Даты „Русского содружества”. *Праздники*. URL: http://rus.zt.ua/?page_id=768
52. Цеков С. П. Председатель Русской общины Крыма. *Портал русского народа Крыма*. URL: <http://www.ruscrimea.ru/predsedatel-russkoj-obshhiny-kryma>
53. Про 85-річчя ЛКСМУ та посилення ролі молодіжних громадських організацій у виховній роботі з молоддю : Постанова Верховної Ради України від 02.03.2004 р., № 1559-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1559-15>
54. Российские паспорта получили более 2,5 тыс. крымчан. URL: <https://taurica.net/97832-Rossiiyskie-pasporta-poluchili-bolee-2-5-tys-krymchan.html>
55. Материалы I съезда русских Украины. Киев, 1999. 104 с.
56. Михилев А. Д. Духовная связь поколений: судьба русского языка в Украине – судьба будущего Украины. *Духовний зв'язок поколінь. На зламі тисячоріч*. Харків : ТОВ „Золоті сторінки”, 2001. С. 25–28.
57. Рада прийняла у першому читанні скандальний закон про мови. URL: <https://tyzhden.ua/rada-pryjnia-la-u-pershomu-chytanni-skandalnyj-zakon-pro-movy/>

58. Закарпатская Украина или Подкарпатская Русь? *Наша республика*. 1992. 31 июля (№ 4). С. 10.
59. В Закарпатье возможен взрыв. *Наша республика*. 1992. 24 июля (№ 3). С. 11.
60. Мишанич О. Самозвані „Батьки” і „Вожді” „русинського народу”. *Літературна Україна*. 1997. 6 лютого (№ 5). С. 3.
61. Майборода О. „Політичне русинство”. Закарпатська версія периферійного націоналізму. Київ, 1999. 25 с.
62. Бабинець І., Остапчук Ю. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпаття (1991–2004 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 30 (1). С. 56–68. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/NZ30_1_33.pdf
63. Угорщина вже теж хоче самоврядування і подвійного громадянства для угорців українського Закарпаття. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/123837-Uhorshchyna-vzhe-tezh-khoche-samovriaduvannia-i-podviinoho-hromadianstva-dlia-uhortsiv-ukrainskoho-Zakarpattia>

References

1. Hoshuliak I. Ternystyi shliakh do sobornosti: vid idei do Aktu Zluky. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2009. 467 s. (The thorny path to unity: from the idea to the Act of Zluky).
2. Velykochyi V. Natsionalna sobornist i Ukrainka revoliutsiia 1914–1923 rr. Kyiv : Lileia-NV, 2022. 160 s. (National unity and the Ukrainian revolution of 1914–1923).
3. Kuras I. F., Soldatenko V. F. Sobornytstvo i rehionalizm v ukrainskomu derzhavotvorenni (1917–1920 rr.). Kyiv : IPIEnD, 2001. 248 s. (Solidarity and regionalism in Ukrainian state formation (1917–1920)).
4. Soldatenko V. Ukrainka sobornist: ideia y dosvid yii realizatsii v 1919 rotsi u suchasnomu naukovomu dyskursi. *Ukraina u svitovii istorii*. 2014. No. 1 (50). S. 104–122. (Ukrainian unity: the idea and experience of its implementation in 1919 in modern scientific discourse).
5. Shapoval Yu. Ukraina XX stolittia: osoby ta podii v konteksti vazhkoj istorii. Kyiv : Heneza, 2001. 560 s. (Ukraine of the 20th century: persons and events in the context of difficult history).
6. Kalakura Ya. Sobornist Ukrainy yak kontsept novitnoi istoriohrafii. *Istorychna pam'iat*. 2015. Vyp. 33. S. 116–125. (Unity of Ukraine as a concept of modern historiography).
7. Verstiuk V. Sobornist v ukrainskii suspilno-politychnii dumtsi ta realnii politytsi (do 100-richchia proholoshennia Akta zluky). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2019. No. 1. S. 67–93. (Unity in Ukrainian socio-political thought and real politics).
8. Levenets Yu. Teoretyko-metodolohichni zasady ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky: problemy stanovlennia ta rozvytku (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia). Kyiv : Stylos, 2001. 585 s. (Theoretical and methodological foundations of Ukrainian socio-political thought: problems of formation and development (second half of the 19th – beginning of the 20th century)).
9. Maiboroda O. Rosiiskyi natsionalizm v Ukraini (1991–1998 rr.). Kyiv, 1999. 28 s. (Russian nationalism in Ukraine (1991–1998)).
10. Karmazina M. Politychni identychnosti v suchasni Ukraini: miska hromada Donetska. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2016. 232 s. (Political identities in modern Ukraine: the urban community of Donetsk).

11. Rafalskyi I. Natsionalno-derzhavne samovyznachennia Ukrainy: vnutrishni chynnyky ta zovnishni vplyvy. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2016. 480 s. (National-state self-determination of Ukraine: internal factors and external influences).
12. Nahorna L. P. Istorychna pam'iat: teorii, dyskursy, refleksii. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2012. 328 s. (Historical memory: theories, discourses, reflections).
13. Rudakevych O. Natsiolohichni zasady modernizatsii ukrainskoho suspilstva. Akademiia politychnykh nauk Ukrainy. Kyiv : Politiia, 2020. 360 s. (Ethnological principles of modernization of Ukrainian society).
14. Shulzhenko F. Sotsialno-pravova derzhava v Ukraini: problemy stanovlennia ta modernizatsii. Kyiv : KNEU, 2007. 392 s. (The social and legal state in Ukraine: problems of formation and modernization).
15. Kasianov H. Teorii natsii ta natsionalizmu. URL: <http://litopys.org.ua/kasian/kas13.htm> (Theories of nation and nationalism).
16. Shporliuk R. Imperiia ta natsii (z istorychnoho dosvidu Ukrainy, Rosii, Polshchi ta Bilorusi). Kyiv : Dukh i litera, 2000. 354 s. (Empire and nations (from the historical experience of Ukraine, Russia, Poland and Belarus)).
17. Ukraina v Yevropi: poshuky spilnogo maibutnoho. Kolektyvna monohrafiia. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut yevropeyskykh doslidzhen. Kyiv, 2009. 544 s. (Ukraine in Europe: the search for a common future).
18. Zhyttievyi prostir Ukrainy: politychnyi ta humanitarnyi vymiry (1991–2010 rr.) : zbirnyk naukovykh statei. Kyiv, 2012. 261 s. (Life space of Ukraine: political and humanitarian dimension (1991–2010)).
19. Vlasiuk O. S., Kryshchenko V. S., Stepyko M. T. Ukrainskyi sotsium. Kyiv : Znannia Ukrainy, 2005. 792 s. (Ukrainian society).
20. Sobornist yak chynnyk ukrainskoho derzhavotvorennia (do 90-richchia Aktu zluky) : vseukrainska naukova konferentsiia. Kyiv, 21 sichnia 2009. 230 s. (Unity as a factor in Ukrainian state formation (to the 90th anniversary of the Act of Zluky)).
21. Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi : v 3 t. Kyiv : Naukova dumka, 2004. T. 3. 327 s. (Ukraine and Russia in historical retrospect).
22. Ukrainskyi natsionalizm : antolohiia v 2 t. Kyiv : Ukrainska vydavnycha spilka im. Yu. Lypy, 2010. 384 s. (Ukrainian nationalism).
23. Perelom: viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialohy z istorykamy. U 2 kn. / vidp. red. V. Smolii. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv, 2022. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016980> (The turning point: Russia's war against Ukraine in the time layers and spaces of the past. Dealings with historians).
24. Instytutsionalizatsiia istorychnoi pam'iaty yak skladova formuvannia natsionalnoi yednosti v krainakh svitu: dosvid dlia Ukrainy. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy. Kyiv, 2018. 60 s. (Institutionalization of historical memory as a component of formation of national unity in countries of the world: experience for Ukraine).
25. Rehionalni versii ukrainskoi natsionalnoi idei: spilne i vidminne. Kyiv : Svitohliad, 2005. 186 s. (Regional versions of the Ukrainian national idea: common and different).
26. Polityka suspilnykh reform: stratehiia, mekhanizmy, resursy. Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv, 2018. 487 s. (Policy of social reforms: strategy, mechanism, resources).
27. Shapoval Yu., Nahorna L., Boiko Yu. Kultura istorychnoi pam'iaty: yevropeyskyi ta ukrainskyi dosvid. Kyiv, 2013. 600 s. (Culture of historical memory: European and Ukrainian experience).

28. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy vid 16.07.1990 r., No. 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (Declaration on State Sovereignty of Ukraine).

29. Azarov V., Chernova O. Shakhtarski protesty. Shliakh do nezalezhnosti. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.prawda.com.ua/articles/2021/10/16/7310383/> (Miner's protests. The way to independence).

30. Akt proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy vid 24.08.1991 r., No. 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (Act of Proclamation of Independence of Ukraine).

31. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Constitution of Ukraine).

32. Antypovych H., Hozhyi A., Zharnikova L. U Kravchuka bulo bilshe suprotivnykiv, nizh pomichnykiv. *Poltavskyi visnyk*. 1994. 8–14 lypnia (No. 28). S. 1. (Kravchuk had more opponents than assistants).

33. Pro Den sobornosti Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.01.1999 r., No. 42/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/99#Text> (On the Day of the Unity of Ukraine: Decree of the President of Ukraine).

34. Pro vypusk v obih yuvileinoi monety „80 rokiv proholoshennia sobornosti Ukrainy” : Lyst Natsionalnoho banku Ukrainy vid 17.02.1999 r., No. 11-311/86-1397. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1397500-99> (About issuing into circulation the jubilee coin „80 years of the proclamation of the unity of Ukraine” : Letter from the National Bank of Ukraine).

35. Pro vidznachennia u 2002 rotsi Dnia Sobornosti Ukrainy : Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 16.01.2002 r., No. 11/2002-rp. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11/2002-rp> (On the 2002 celebration of the Day of the Assembly of Ukraine : Decree of the President of Ukraine).

36. Pro sporudzhennia monumentiv Sobornosti Ukrainy u mm. Kyievi, Sevastopoli ta Chernihovi : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.05.2005 r., No. 138-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2005-p#Text> (On the construction of monuments of the Cathedral of Ukraine in Kyiv, Sevastopol and Chernihiv : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine).

37. Severyn O. Ne v zmozi. Yak sabotuietsia natsionalna pam'iat. URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=ne-v-zmozi-yak-sabotujetsya-natsionalna-pamyat> (Unable. How national memory is being sabotaged).

38. Pro vidznachennia u 2006 rotsi Dnia Sobornosti Ukrainy : Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 13.01.2006 r., No. 1/2006-rp. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1/2006-rp#Text> (On the 2006 celebration of the Day of the Assembly of Ukraine : Decree of the President of Ukraine).

39. Pro vidznachennia u 2007 rotsi Dnia Sobornosti Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.12.2006 r., No. 1132/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132/2006#Text> (On celebrating the Day of the Unity of Ukraine in 2007 : Decree of the President of Ukraine).

40. Pro vidznachennia u 2008 rotsi Dnia Sobornosti Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13.12.2007 r., No. 1219/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219/2007#Text> (On celebrating the Day of the Unity of Ukraine in 2008 : Decree of the President of Ukraine).

41. Pro vidznachennia u 2010 rotsi Dnia Sobornosti Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 1.12.2009 r., No. 986/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986/2009#Text> (On celebrating the Day of the Unity of Ukraine in 2010 : Decree

of the President of Ukraine).

42. Pro Den Sobornosti Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13.11.2014 r., No. 871/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/871/2014#Text> (On the Day of the Unity of Ukraine : Decree of the President of Ukraine).

43. Statut Narodnoho Rukhu Ukrainy. *Suchasni politychni partii ta rukhy na Ukraini*. Kyiv, 1991. S. 230–274. (Statute of the People's Movement of Ukraine).

44. Informatsiinyi biuletен Ministerstva Ukrainy u spravakh natsionalnostei, mihratsii ta kultiv. Kyiv, 1995. No. 1. S. 37–72. (Information bulletin of the Ministry of Nationalities, Mihrates and Cults of Ukraine).

45. Ustav Vseukrainskoj obshchestvennoj organizacii „Russkoe dvizhenie Ukrainy”. URL: <http://rdu-old.narod.ru/doc1.htm> (Charter of the All-Ukrainian Public Organization „Russian Movement of Ukraine”).

46. Chernyshev E. Kak nam vyigrat ponyatijnuyu vojnu za Ukrainu. URL: https://ruskline.ru/analitika/2014/08/26/kak_nam_vyigrat_ponyatijnuyu_vojnu_za_ukrainu (How can we win the conceptual war for Ukraine).

47. Maiboroda O. Rosiiskyi natsionalizm v Ukraini (1991–1998 rr.). Kyiv, 1999. 28 s. (Russian nationalism in Ukraine (1991–1998)).

48. Russkij kulturnyj centr v Krymu. URL: <https://crimea.ru/russkiy-kulturnyy-tcentr.htm> (Russian cultural center in Crimea).

49. Ob'edinilis v obshinu. Novosti (bez avtora). *Slava Sevastopolya*. 1999. 7 avgusta (No. 150). S. 1. (United into a community).

50. Kongress russkikh obshin Kryma. URL: www.kro-krim.narod.ru (Congress of Russian communities of Crimea).

51. Daty „Russkogo sodruzhestva”. Prazdniki. URL: http://rus.zt.ua/?page_id=768 (Dates of „Russian Commonwealth”. Holidays).

52. Cekov S. P. Predsedatel Russkoj obshiny Kryma. *Portal russkogo naroda Kryma*. URL: <http://www.ruscrimea.ru/predsedatel-russkoj-obshiny-kryma> (Chairman of the Russian Community of Crimea).

53. Pro 85-richchia LKSМУ ta posylennia roli molodizhnykh hromadskykh orhanizatsii u vykhovnij roboti z moloddu : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 02.03.2004 r., No. 1559-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1559-15> (On the 85th anniversary of LKSU and strengthening the role of youth public organizations in educational work with young people : Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine).

54. Rossijskie pasporta poluchili bolee 2,5 tys. krymchan. URL: <https://taurica.net/97832-Rossiiyskie-pasporta-poluchili-bolee-2-5-tys-krymchan.html> (More than 2,5 thousand Crimeans received Russian passports).

55. Materialy I s'ezda russkikh Ukrainy. Kiev, 1999. 104 s. (Materials of the first congress of Russians of Ukraine).

56. Mihilev A. D. Duhovnaya svyaz pokolenij: sudba russkogo yazyka v Ukraine – sudba budushego Ukrainy. *Dukhovnyi zv'iazok pokolin. Na zlami tysiachorich*. Kharkiv : TOV „Zoloti storinky”, 2001. S. 25–28. (Spiritual connection between generations: the fate of the Russian language in Ukraine is the fate of the future of Ukraine).

57. Rada pryiniala u pershomu chytanni skandalnyi zakon pro movy. URL: <https://tyzhden.ua/rada-pryjniala-u-pershomu-chytanni-skandalnyj-zakon-pro-movy/> (The Parliament adopted the scandalous law on languages in the first reading).

58. Zakarpatskaya Ukraina ili Podkarpatskaya Rus? *Nasha respublika*. 1992. 31 iyulya (No. 4). S. 10. (Transcarpathian Ukraine or Subcarpathian Rus?).

59. V Zakarpate vozmozhen vzryv. *Nasha respublika*. 1992. 24 iyulya (No. 3). S. 11.

(An explosion is possible in Transcarpathia).

60. Myshanych O. Samozvani „Batky” i „Vozhdi” „rusynskoho narodu”. *Literaturna Ukraina*. 1997. 6 liutoho (No. 5). S. 3. (Self-proclaimed „Fathers” and „Leaders” of the „Rusyn people”).

61. Maiboroda O. „Politychne rusynstvo”. *Zakarpatska versiiia peryferiinoho natsionalizmu*. Kyiv, 1999. 25 s. („Political Rusynism”. Transcarpathian version of peripheral nationalism).

62. Babynets I., Ostanets Yu. Suspilno-politychnyi ta kulturnyi rozvytok uhorskoï natsionalnoi menshyny Zakarpattia (1991–2004 rr.). *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2006. Vyp. 30 (1). S. 56–68. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/NZ30_1_33.pdf (Socio-political and cultural development of the Hungarian national minority in Transcarpathia (1991–2004)).

63. Uhorshchyna vzhe tezh khoche samovriaduvannia i podviinoho hromadianstva dlia uhortsiv ukrainskoho Zakarpattia. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/123837-Uhorshchyna-vzhe-tezh-khoche-samovriaduvannia-i-podviinoho-hromadianstva-dlia-uhortsiv-ukrainskoho-Zakarpattia> (Hungary also wants self-government and dual citizenship for the Hungarians of Ukrainian Transcarpathia).

Стаття надійшла до редакції 29.09.2023